

UN MEDIC ILUMINIST: GECSE DÁNIEL

Iosif Spielmann

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale secolului al XIX-lea prezintă în Ardeal aspectele unei perioade pline de frământări și de fierberi sociale: răscoale țărănești inabuzite în singe, conjurație republicană crâncen reprimată, mișcări naționale, solidarizarea din ce în ce mai vădită a nobilimii mijlocii și a intelectualilor burghezi în plină dezvoltare cu cauza limbii și a literaturii naționale. Această fierbere socială și culturală nu este însă nici pe departe întâmplătoare, ci are o cauză economică foarte evidentă. Criza orinduirii feudale — adică antagonismul de interese dintre clasa stăpînitoare și milioanele de iobagi asupriți — e din ce în ce mai deschisă. Dar la fel de ascuțită este și contradicția economică și socială a coloniștilor habsburgici și a țărilor care luptau pentru dezvoltarea burgheziei. În ciuda terorismului său, regimul polițienesc al Habsburgilor nu a putut să oprească mersul înainte al societății.

Mișcarea iluministă în plină deslășurare își fixează drept obiectiv să combată cu arma științei rămânerea în urmă a țării. Evident, această rămânere în urmă care avea înainte de toate profunde cauze sociale nu putea fi înlăturată prin astfel de mijloace. Totuși mișcarea iluministă a fost pe vremea aceea un fenomen progresist.

Același scop l-a urmărit și „Societatea pentru cultura limbii” (Nyelvművelő Társaság) înființată la Tg.-Mureș de Aranka György, la sfârșitul secolului al XVIII-lei.

Societatea de la Tg. Mureș reclama nu numai lustruirea limbii și promovarea cercetărilor de istorie națională, ci lupta în același timp împotriva înapoierii maselor populare și a prejudecăților. Ea și-a fixat drept scop cunoașterea bogățiilor minerale, a apelor medicamentoase, a geografiei și a stării sanitare a țării. Adeptă a convingerilor iluministe, ea a crezut că starea de înapoiere poate fi combătută în întregime cu armele științei. Printre membrii „Societății pentru cultura limbii” întâlnim și pe cei mai bine pregătiți medici: *Ion Molnar Piuariu*, oftalmologul de origine română, vestit în toată țara; *István Mátyus*, autorul voluminoasei lucrări enciclopedice „Vechea și noua dretetică”; *Sámuel Gyarmathy*, renumitul medic lingvist; *Ferenc Nyulas*, precursorul literaturii balneologice și chimice ardelenice. Printre membrii medici ai „Societății pentru cultura limbii” îl întâlnim de asemenea și pe „fizicusul” din Tg. Mureș, Dániel Gecse al cărui nume va deveni cunoscut mai târziu în toată țara, datorită *Institutului filantropic* pe care l-a întemeiat.

Activitatea publică a lui *Gecse*, adică maturitatea sa coincide cu anii triști ai regimului polițienesc al lui Francisc I, cu înfringerea răscoalelor iobagilor, cu regimul de cumpănită teroare deslănțuit pentru înăbușirea iluminismului național și a științei în ascensiune.

Dar jăraticul a continuat să mocnească sub cenușă. Pe la 1820, viața literară și activitatea științifică se manifestă din nou. E perioada în care *Kölcsey* cere dietei nu numai „urbariu prin urbariu”, ci națiune prin urbariu, revendicând în același timp drepturi cetățenești și de proprietate pe seama poporului.

Regimul abusiv al Habsburgilor reușe să-i facă pe intelectualii mai șovăitori să bată în retragere, dar cei a căror credință în viitor a rămas neînfrântă, vor continua și acum să-și exprime, chiar dacă într-un limbaj esopic, adevăratele idei. Dintre aceștia face parte și Dániel Gecse care proclamă teme-

¹ *Gecse Dániel*: „A nyelvek eredetéről, a magyar vezéteknevekről, azoknak eredetiségéről és a familiákról”, Tudományos Gyűjtemény, 1823, vol. XI. pag. 30. (Despre originea limbilor, despre numele maghiare, despre originalitatea acestora și despre familii. Colecția științifică.)

rar că datoria scriitorului este aceea „de a-și rosti gândurile cu curaj, fără opreliște”.¹ Locul lui *Gecse* în istoria medicinei și a gândirii din patria noastră nu a fost fixat destul de limpede în lucrările ce au apărut pînă acum despre el. Nu s-au publicat decît citeva scrieri scurte în legătură cu activitatea sa și, în primul rînd, despre Institutul filantropic.

Inițiativa lui de a înființa un astfel de institut a cucerit recunoștința contemporanilor și a posterității. Cunoscutul istoric *Orbán Balázs* scrie despre el următoarele: „*Gecse* a fost cu toată siguranța omul cel mai caritabil al secolului nostru iar căldura sufletească și valoarea sa spirituală numai viitorul le va lumina în deplina lor strălucire”.²

Chiar dacă socotim exagerată această apreciere, un lucru e sigur, anume că *Gecse* a ocupat un loc important în rîndurile gânditorilor progresiști și medicilor din vremea sa.

Însăși originea sa socială l-a îndemnat pe *Gecse* să devină de la început dușmanul îngrădirilor rigide și neomenești ale societății feudale. S-a născut la 7 martie 1768 în Țigani (fostul județ Solnoc) fiind fiul natural al *Kristinei Técsi*, fiica lui *Sámuel Técsi*, fost profesor la Colegiul din Tg. Mureș. A avut o copilărie grea, plină de încercări. Mama se îndeleticea cu croitoria și cu banii astfel cîștigați din truda miniilor l-a întreținut pe Dániel la Colegiul din Tg. Mureș Tatăl *Gecse Benjamin*, cancelist mai întîi la Tg. Mureș apoi la Deva, nu vroia să-l recunoască. De altfel ajutorul material ce i-l acorda era minim. În 1791 Dăniei absolvă Colegiul, fiind clasat primul, datorită însușirilor deosebite cu care era înzestrat. În fața comisiei compuse din profesorii celor trei colegii reformate din Ardeal, el da un nou examen, obținînd astfel dreptul de a deschide o colectă pentru a-și putea începe studiile universitare. (peregrinare).³

În 1792, se înscrie la Facultatea de medicină a Universității din Pesta. Încă de pe vremea anilor săi de studenție, *Gecse* avea legături cu „Societatea pentru cultura limbii” din Tg. Mureș și, așa cum rezultă din procesele verbale ale societății, el era reprezentantul acesteia la Pesta.⁴

Ca student la Pesta, e martor ocular al procesului de „lèse majestăte” și de „infidelitate” al iacobinilor maghiari. El trimite lui *József Teleki* o dare de seamă amănunțită și zguduitoare despre executarea celor condamnați.⁵

În 1798 *Gecse* e proclamat doctor; în același an obține și legalizarea nașterii. Se întoarce acasă la Tg. Mureș numai pentru puțin timp (1799), apoi pleacă la Viena îndemnat de dorința, de a-și perfecționa cunoștințele în spitalele de acolo care se aflau atunci într-o stare deosebit de înfloritoare.

Urmează după aceea cîțiva ani de lupte și pribegie. În 1800 participă în campania din Italia ca medic de spital militar, dar se înapoiază în curînd la Tg. Mureș, deoarece se îmbolnăvește de febră tifoidă. Între timp îi moare tatăl care nici de data asta nu se gîndește la fiul său. *Gecse* intenționează proces împotriva „ecleziăștilor” și „procuratorilor” pentru a ajunge în posesiunea moștenirii. În 1807 îl găsim la Hunedoara unde pretinde averea rămasă de la tatăl său, desfășurînd în același timp o activitate neobosită în combaterea epidemiei de ciumă. Se întoarce pentru scurt timp la Tg. Mureș, dar la cererea protomedicului ardelean *Ferenc Nyulás* care făcuse o vizită la Hunedoara și considera

² A székelyföld leirása, vol. IV. pag. 137. (Descrierea secuimii.)

³ Néhai *Gecse* Dániel életrajza, emberszereteti intézete és annak rövid felvilágosítása, Marosvásárhely, 1840, pag. 5. (Biografia lui *Gecse* Dániel, institutul său filantropic și o scurtă prezentare a acestuia.)

⁴ *Jancsó Elemér*: Az Erdélyi Nyelvvelő Társaság iratai. Akadémiai kiadó, Bukarest, 1935, pag. 242-243. (Documentele „Societății ardelenne pentru cultura limbii”.)

⁵ Citat: *Benda Kálmán* a „Magyar jakobinusok elleni felségstértési és hűtlenségi per iratai”. Akadémiai kiadó, Budapest, 1932. (Documentele procesului de lèse majestăte și infidelitate împotriva iacobinilor maghiari.)

situația ca fiind foarte gravă, intră din nou în acțiune antiepidemică. În scrisoarea sa din 3 noiembrie 1807, adresată magistratului din Tg. Mureș, *Nyulas* spune printre altele: „În județul Hunedoara există mulți bolnavi... „fizicusul” împreună cu chirurgul de acolo sînt și ei bolnavi... Întrucît aceste împrejurări nu au încetat, am trimis chiar azi o scrisoare la Tg. Mureș, domnului dr. *Gecse* care de altminteri petrecîndu-și cea mai mare parte din timpul ultimelor două luni, în județul Hunedoara, e cunoscut acolo și chiar multa lume l-a îndrăgit, să plece la drum de îndată ce va primi scrisoarea mea, să se prezinte apoi autorităților județene din Hunedoara și să-mi trimită tot din 8 în 8 zile cite un raport despre situația de acolo”.⁶

În 1809, în timpul așa-numitului război francez, *Gecse* e medic primar de tabără, fără plată. Abia reîntors la Tg. Mureș își asumă noi sarcini. În 1813—1814, în împrejurimile Brașovului și Sibiului apar semnele unui început de ciumă. Alături de *Samuel Pataki*, medicul primar al Ardealului, *Gecse* activează eficace, reușind să împiedice izbucnirea epidemiei.

În același an, „consiliul de conducere” de la Cluj, îl trimite pe *Gecse* în Trei-Scaune pentru a pune friu ciumei de acolo.⁷

Această muncă febrilă nu-l oprește să redacteze un memoriu, cuprinzînd măsurile socotite de el necesare în vederea împiedicării sifilisului. El își înaintează propunerile guvernului: din nenorocire, atît memoriul cit și adresa cu propunerile s-au pierdut, astfel încît nu avem nici o indicație mai apropiată în legătură cu această chestiune.

În 1815 se stabilește la Tg. Mureș, unde rămîne pînă la 13 mai 1824, cînd moare. Din 1818 e „fizicus” al orașului și medic la spitalul civil, înființat de prietenul său, dr. *József Szotyori*.

Moartea sa timpurie se datorește unei boli de stomac. (hematemază?).

Toată averea a lăsat-o *Institutului filantropic*, întemeiat de el. De asemenea s-a îngrijit de mama sa, de rude și de ucenicul său adoptat, *József Spanyolik*. Toată gîndirea și atitudinea lui *Gecse* sînt patrunse de ideile iluminismului.

El își petrece anii de maturitate în cea mai mare parte la Tg. Mureș, pe atunci un oraș cu o puternică pecete provincială. Biografia de pînă acum ai lui *Gecse* au știut puține lucruri despre activitatea sa medicală desfășurată în acest oraș.

Datele scoase recent la iveală din arhiva de stat de la Tg. Mureș — printre altele numeroase memorii în manuscris adresate de *Gecse* magistratului orașenesc — aruncă o nouă lumină asupra acestei activități. În ziua de 3 mai 1818, *Gecse* a fost ales „fizicus” al orașului, în locul doctorului *Mátyás Horváth*, decedat. El și-a îndeplinit activitatea medicală oficială cu toată conștiinciozitatea, năzuind să organizeze în condiții cit mai bune deservirea sanitară a orașului. În acest scop, dată fiind lipsa de medici din acea vreme, el a repartizat chirurghi sub propriul său control pentru îngrijirea bolnavilor mai ales în perioadele cînd bîntuiau epidemii.

Dorința de a extinde pe o scară cit mai largă deservirea medicală de specialitate l-a călăuzit și atunci cînd a dus o luptă necruțătoare împotriva „moașelor ilicite” și cînd a vrut să încetățenească vaccinarea antivariolică.

Un memoriu al său, datînd din 1820, este caracteristic pentru toată activitatea lui *Gecse*. În acest memoriu este înfașisată situația sanitară din Tg. Mureș, așa cum se prezenta atunci.

Printre altele îl scrie următoarele: „În tot orașul, în cursul acestui an 1819 care se slîrșește, starea sănătății a fost înăștitoare. Molime molipsitoare, pustuloare nu au bîntuit, din cînd în cînd, potrivit feluritelor perioade ale anului, s-au ivit uneori febre catarale periodice cu fierbînțeli, tuse, junglnuri și unele boli obișnuite care nu au avut

⁶ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta politica 136 (1807).

⁷ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta politica 96 (1813).

⁸ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta politica 8909-128 (1813).

o mare răspîndire și nici urmări înospăimîntătoare, și de aceea, potrivit însemnărilor date de preoți, mortalitatea în anul 1819 a fost cu 30 mai mică decît în anul anterior, în schimb numărul născuților a fost cu 106 mai mare, ceea ce înseamnă că în anul care se sîrșește aceștia pot fi considerați în rîndurile celor sănătoși. Bolnavii nenoroși fără ajutor, străinii și săracii neputincioși au fost lecuți fără nici o cheltuială și plată sub îngrijirea bună a acestui spital provincial care se dezvoltă atît de frumos⁹.

În raportul său, *Gecse* mai relatează ca în Tg. Mureș funcționau atunci 5 medici care asigurau deservirea sanitară atît a orașului cît și a împrejurimilor. Numărul moașelor cu examen era 15, iar al chirurgilor 9. *Gecse* pretinde de la aceștia „să-și instruiască, să-și îndrumeze și să-și obișnuiască ucenicii cu științele, cu deprinderea meseriei de bărbier cel puțin 2—3 ore în fiecare săptămînă.”¹⁰ Din raport rezultă ca *Gecse* făcea în farmacia două controale pe an. De asemenea el constată că în măcelării în piață, în „casele” unde se pregătea berea și „în magazinele de mîncări și băuturi mărfurile sînt curate, bune și pot fi socotite sănătoase.”¹¹

Gecse s-a ocupat în numeroase rapoarte de bolile epidemice care făceau ravagii la Tg. Mureș. În 1817 relatează Consiliului orașenesc că nu există decît cazuri sporadice de scarlatină, care însă nu au propagat boala nici în casă, nici în afară de casă¹². În spital se află numai doi bolnavi. În acțiunea de descoperire a bolnavilor, o mare greutate o constituie faptul că doi „căpitanii de stradă” nu au dat urmare apelului său și nu au examinat circumscripțiile ce le aparțineau. Încă în același an, *Gecse* raportează Consiliului orașenesc că în multe locuri au apărut „febre cu frisoane zilnice, avînd o evoluție foarte gravă, și numărul acestora crește mereu”¹³. Cu ajutorul căpitanilor de stradă, *Gecse* a descoperit în cele 4 cartiere ale orașului 78 de bolnavi. Pe cei 24 de bolnavi din cartierul Sf. Nicolae i-a tratat el însuși. Pe ceilalți i-a încredințat chirurgilor, dar îngrijirea cazurilor mai grave și-a asumat-o tot el.

Din două în două săptămîni întocmește cite un raport despre situația închisorilor, pe care o consideră în general satisfăcătoare. „Aerul nu e stricat și nu sînt nici bolnavi” — constată *Gecse*.

Dar nu uită să noteze că în închisoarea de sus și în temnița subterană, aerul e rău și de aceea ar trebui să se aerisească mai des. În una din închisori — raportează el altădată — „nu e nici captor și nu sînt nici ferestre, deși se apropie iarna, iar pregătirea acestora nu mai poate întîrzia, onoratul Consiliu orașenesc să binevoiască a dispune energic în această privință”¹⁴.

Într-un raport notează că „ne-am străduit să îmbunătățim” soarta deținuților „nu numai îndemnați de sentimentul datoriei, ci și dintr-o dragoste omenească, așa cum lucrul acesta e dovedit de rețetele și conturile scrise în farmacia pe seama deținuților”¹⁵.

În multe memorii, *Gecse* pretinde ca moașele fără pregătire calificată să nu mai poată practica această meserie. „În oraș multe femei practică meseria de moașă, deși nu au depus nici examen și nu sînt nici autorizate pentru aceasta... Femeile acestea fac pe moașele pretutindeni, scot copiii, ba uneori săvîrșesc greșeli grosolane, și brutalizează moașele calificate. Asemenea moașe

⁹ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta politica 25 (1820).

¹⁰ Idem.

¹¹ Idem.

¹² Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta Politica 361 (1817).

¹³ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta Politica 156 (1817).

¹⁴ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta Politica 180 (1818).

¹⁵ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta Politica 273 (1818).

¹⁶ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta Politica 213 (1818).

ignorante și nelegale pot să pricinuiască ușor răul, și luind în considerare toate acestea... binevoii Onor. Magistrat a lua măsuri energice pentru a ține în friu atari femei".¹⁷

Dar interesul multilateral al lui *Gecse* nu a putut fi satisfăcut numai de preocupări de natură medicală. El manifestă un interes stăruitor față de lingvistică, cosmogonie, botanică și se lansează cu pasiunea în domeniul complicat al problemelor sociale.

Talentatul pictor ardelean *Márton Boér*, ne-a lăsat un portret, înfățișându-l pe *Dániel Gecse* la vârsta de 40 de ani. Din imaginea tabloului ne privește o fizionomie bărbătească deschisă. Fața ovală e înconjurată de favoriți rari, în jurul buzelor se deslușește un suris ușor, privirea e vioaie și prietenească. Fruntea înaltă e acoperită de părul pieptănat în lață, după moda timpului. În mină ține o floare. Costumul negru are răsfringeri albastre, gulerul scrobit e înalt și alb, iar lavaliera bogată. Pe fondul tabloului se vede un crâmpei de peisaj cu copaci înfrunziți, iar într-un colț cartea deschisă a lui *Linné*, vestitul botanist suedez.

Dar portretul sufletește al lui *Dániel Gecse* e și mai interesant.

Gecse a fost adeptul însuflețit al concepțiilor naturaliste pe atunci în plină dezvoltare. În studiul său apărut în colecția științifică de la Budapesta (1823) — *Tudományos Gyűjtemény* — despre originea limbilor, despre numele maghiare, despre originalitatea lor și despre familii, *Gecse* se ocupă, printre altele, și cu probleme de cosmogonie. Pentru el nașterea pământului nu este opera unei oarecari forțe supranaturale. *Gecse* își însușește teoria lui *Kant*: „Acest pământ, un bob de nisip al marelui univers, s-a născut probabil din fărâmișarea unei comete sau a unui alt corp ceresc reorganizându-se din nou pe altă cale, din bucățile acestuia, în timp ce înainte existau nenumărate corpuri cerești, în timp ce exista înainte Universul deodată cu eternitatea, cuprinzând în el însuși timpul și spațiul”¹⁸ (Sublinierea ne aparține I. S.).

De atunci pământul și universul trec prin transformări și schimbări neconținute. În univers nu există repaus. Sau, așa cum se întreabă *Gecse*: „Apariția unor noi planete sau stele nu înseamnă oare nașterea unor corpuri cerești? Și dacă aceasta se întâmplă în sectorul mic al sistemelor noastre planetare, ce se poate întâmpla oare în marele univers care nu cunoaște hotare? Nu dispar oare în el, în fiecare zi, lumi vechi și nu se ivesc altele tot în fiecare zi?”¹⁹

Feluritele planete sînt trecătoare, materia în schimb e veșnică — subliniază *Gecse*. „Proprietatea naturii, regula ei neschimbătoare este aceea de a se descompune, de a se zidi și de a se naște neconținut în părți, fără ca prin aceasta universul, totul să se descompună sau să dispară.”²⁰ (Sublinierea ne aparține I. S.)

Nivelul scăzut al științei din vremea aceea își pune pecetea și pe aspectele concepției cosmogonice a lui *Gecse*. Dar ideea de bază e indiscutabil adevărată. Fără să vrem ne vin în minte cuvintele lui Engels care a spus stelele și corpurile cerești pot să piară și chiar pier, dar nu piere materia și nici mișcarea care e proprietatea inseparabilă a celei dintii.

Gecse a luptat pentru încetățenirea metodelor naturaliste. Trebuie însă să notăm că în medicina de atunci existau încă numeroase elemente speculative. Fenomenele de electricitate și de magnetism care abia fuseseră descoperite deveniseră punctul de plecare pentru multe speculații sterile. *Gecse* crede și el în puterea tămăduitoare a mag-

¹⁷ Arhiva de stat, Tg.-Mureș, Acta Politica 86 (1818).

¹⁸ Op. cit. p. 48.

¹⁹ Op. cit. p. 48.

²⁰ Op. cit. p. 49.

netismului animal. În legătură cu această problemă apare un studiu al său în Colecția științifică de la Pesta (1821). Conținutul acestei lucrări e perimat astăzi. Dar luarea de poziție alături de știința experimentală este foarte caracteristică pentru toată gândirea lui Gecse. El declară că împotriva concepțiilor naturaliste sau atitudine numai „cei care au îmbătrînit și s-au călit în vechile păreri, atît de mult încît nu se mai lasă convinși de experiențele curate și clare contrarii acestor păreri. Dar omul sincer care iubește adevărul și dorește să cunoască natura nu îmbrodolită, ci goală și în adevărată ei claritate, pune la o parte aceste temeri, adună în arsenalul experiențelor sale lucide toate fenomenele și întîmplările limpezi care nu pot fi contrazise și, trăgînd concluzii nemijlocite din acestea, își construiește îndrăzneț știința sa, chiar dacă această știință ar trebui să și-o întemeieze pe ruinele prăbușite ale vechilor credințe greșite”²¹ (Sublinierea ne aparține I. S.).

Gecse declară război nu numai credințelor greșite din știință. Cu același curaj el se declară și împotriva prejudecăților sociale.

În studiul pe care l-am amintit despre originea limbilor, apărut în anul 1823, Gecse se opune hotărît privilegiilor de clasă ale aristocrației. El biciuiește cu asprime părerea aristocraților care susțineau că numai ei sînt chemați să conducă treburile societății tocmai din cauza privilegiilor pe care le au. Gecse care a crescut în spiritul ideilor revoluției burgheze franceze combate cu pasiune aceste vederi. El insistă asupra faptului că nici un fel de privilegiu nu poate justifica inegalitatea socială.

În semeția ei exclusivistă, aristocrația desconsideră talentul, cultura, lupta grea și stăruitoare a bărbaților care vor să promoveze prosperitatea patriei, viața plină de greutate a oamenilor simpli care pentru „întregirea nerodniciei pămînturilor lor fac șindrile, scînduri și unelte din lemn”²². Aristocrația se străduiește să contracareze această incapacitate și acest vid sufletec prin „familia veche”.

„Fiecare om obîrșește dintr-o familie destul de veche — replică Gecse — și în toată națiunea patrioții au aceeași origine, și fiind rude nu au de ce să caute în vechime nici un fel de întîietate discriminatorie, știindu-se bine că patria nu întrebă cum se numește cutare bărbat, dacă e mare sau mic, dacă descinde dintr-o familie veche sau nouă, dacă s-a născut sub fol sau în mătase acel cetățean care prin mintea, talentul și meritele sale personale folosește binelui obștească și se străduiește pentru fericirea tuturor, fara nu urea să știe decît ce a făcut acest om și ce merite și-a cucerit.”²³ (Sublinierea ne aparține I. S.)

Nu mai talentul și mai cu seamă activitatea pentru fericirea obștească poate fi singurul criteriu al rangului social. Gecse subliniază că nu o dată s-a întîmplat ca unele familii anonime să aducă patriei în răstimp de o singură generație servicii mai mari decît fiii și nepoții trindavi ai „milenarilor” lipsiți de talent care „multe sute de ani de-a rîndul nu au avut nici un merit personal față de comunitate, au huzurit în moliciune și a căror aspirație a fost numai aceea de a-și conserva numele și de a se bizui pe meritele strămoșești”²⁴.

Gecse ironizează cu mult spirit pe nobilii care țineau în ruptul capului la privilegiile lor: „Onoarea familiei trebuie privită la fel ca cifra sau numărul zero, care în exprimarea aritmetică dacă e așezat înaintea numerelor (01) nu reprezintă absolut nimic, dar care adăugat la sfîrșitul numerelor (10) face ca valoarea acestora să crească de zece ori. Tot astfel! dacă cineva se laudă anticipat cu meritul familiei sale vrînd să stralucească prin aceasta, rămîne obscur. În schimb dacă cineva adaugă propriilor sale merite prestigiul înain-

²¹ Tudományos Gyűjtemény, 1821, XI., pag. 4-5. (Colecția științifică.)

²² Tudományos Gyűjtemény, op. cit. 1823, XI. p. 55

²³ Op. cit. p. 61.

²⁴ Op. cit. p. 59.

tașilor și al familiei, atunci poate dobîndi în mod demn înțietatea printre semenii săi — *ceteris paribus*”²⁵. (Sublinierea e a noastră I. S.).

Aristocrația atentează împotriva intereselor întregii societăți. Ea tinde să-și păstreze privilegiile, referindu-se la „nașterea nobilă”. Plin de revolta, *Gecse* se întreabă: „oare omul sărac nu se naște și el, ci cade la fel ca picătura de apă din nori, sau se zămislește ca griul? Așadar un om de valoare ai cărui părinți au trăit într-o stare sărăcăcioasă și obscură trebuie să fie înlăturat și jefuit de legea nașterii și a înmulțirii obișnuite a neamului omelesc.”²⁶ (Sublinierea noastră I. S.).

Acesta e glasul intelectualilor burghezi în plină ascensiune, glasul Julien Sorel-ilor autohtoni.

Luind această atitudine conștientă, *Gecse* se opune combativ privilegiilor feudale și reclamă dreptul la viață pentru clasele oprimate.

Din această concepție izvorăște și fapta sa, prin care și-a destinat toată averea promovării progresului social. În testament, el dispune ca toată succesiunea să fie folosită în scopul înființării unui institut filantropic.

Capitalul trebuie fructificat timp de 100 de ani prin împrumuturi iar dobînzile realizate nu se vor putea distribui decît în cazul oînd fondul a atins suma de 1 milion fiorini. Potrivit calculelor lui *Gecse*, această sumă ar li trebuit să se obțină în anul 1921. Atunci ar fi urmat ca dobînzile capitalului de 1.000.000 fiorini să fie repartizate între instituțiile beneficiare fixate în testament.

Gecse a știut că societatea se va dezvolta impetuos în cursul unei perioade de 100 ani. De aceea el nu formulează decît directivele generale ale utilizării sumei, cerînd ca toți banii să fie destinați slujirii „binelui obștesc” și „luminării rațiunii” precum și „îmbunătățirii voinței” care e inseparabil legată de cea dintîi.

În această luptă el rezervă un rol principal școlilor. Se știe că începînd cu *Apáczai Csere János*, sprijinirea școlii a devenit o datorie de onoare pentru toți intelectualii de seamă ai țării. La baza acestei atitudini a stat credința iluministă că pricina „nefericitei noastre înapoieri nu zace în spiritul barbar al națiunii noastre, ci se înrădăcinează în nenorocitul nostru învățămînt public”. (*Apáczai*).

În testamentul său, *Daniel Gecse* acordă prioritate colegiului din Tg. Mureș, în care — așa cum scrie — „și-a dobîndit educația”. Această școală a avut începînd din anul 1669—70 caracter de institut superior. Sprijinirea ei însemna așadar o solidarizare cu cauza iluminismului.

Dar colegiul nu-și putea îndeplini sarcinile importante decît dacă profesorii și elevii aveau asigurate condiții satisfăcătoare. De aceea *Gecse* dispune ca o parte din succesiune să fie folosită atît pentru îmbunătățirea materială și morală a școlii (întreținerea clădirii, locuințe pentru profesori, iluminarea și încălzirea sălilor de curs, hrana elevilor și a profesorilor cît și pentru îmbogățirea bibliotecii și a tipografiei. De asemenea trebuia să se asigure bursele elevilor și pensiile profesorilor.

Pătruns de credința sa iluministă, *Gecse* accentuează că școala nu va fi în adevăr puternică decît dacă va asigura libertatea religioasă și de conștiință. În colegiu „toate cursurile trebuie să fie libere și accesibile tuturor fără să se facă nici o deosebire religioasă sau națională, toți elevii să poată învăța și de acum înainte toate științele, iar recompensele precum și beneficiile să se poată obține neluîndu-se în seamă deosebirea de religie”.²⁷

Gecse pretinde ca profesorii să lupte împotriva prejudecăților și a superstițiilor care sînt „dăunătoare societății și împiedică gîndirea clară și lucidă”.²⁸

²⁵ Op. cit. p. 60.

²⁶ Op. cit. p. 67.

²⁷ Néhai orvos *Gecse Dániel* életrajza, Marosvásárhely, 1840, p. 22. (Biografia medicului *Gecse Dániel*.)

²⁸ Op. cit. p. 22.

JOZSEF SPIELMANN: UN MEDIC ILUMINIST: GECSE DÁNIEL

Gecse Dániel: 1768-1824
(portret in ulei de Márton Boér)

Gecse consideră că școala și luminarea poporului au un rol foarte important, în dezvoltarea societății. De aceea propune orașului Tg. Mureș ca din partea aferentă de beneficiu destinată în testament, să înființeze o școală elementară de băieți și fete „pentru cetățenii mai saraci care nu au posibilitate, să-și aia copiii la școală”²⁹. (Sublinierea ne aparține I. S.).

În această școală trebuie să se asigure chiar de la primire deplina egalitate de drepturi pentru copiii aparținând tuturor confesiunilor. În învățămînt trebuie să se tindă ca pe lingă scriere și citire să se predea elevilor cunoștințe din domeniul științelor naturii, iar fetele să învețe în afară de aceasta croitoria.

În „școala populară” trebuie să domine cea mai deplină libertate de învățămînt spune *Gecse*. Trebuie să se împiedice cu severitate constringerea de conștiință din orice parte ar veni. *Sub amenințarea de a-și pierde serviciul, învățătorii să nu se extindă asupra învățămîntului religios, și cu atît mai puțin să îndrăznească să amăgească sau să forțeze la o anumită sectă religioasă, influențînd ideile necoapte ale copiilor, incurajînd prin aceasta ca diferențele de vederi religioase să provoace pornirea impulsivă a unora împotriva altora, producînd răceala și neîncredere între elevi*”³⁰ (Sublinierea e a noastră I. S.)

Programul de învățămînt al lui *Gecse* din care se elimină religia și în care se ia o atitudine hotărîtă pentru predarea științelor naturii, a avut fără îndoială un caracter progresist.

În testamentul său, la fel ca și în studiile științifice pe care le-a scris, *Gecse* ia poziție împotriva privilegiilor feudale. El stăruie asupra faptului că noua societate trebuie să se clădească pe munca manufacturierilor și a meșterilor. „Înfiorarea unui oraș regesc liber depinde de desăvîrșirea meseriilor ce se practică în el și de atitudinea cinstită și cuviincioasă a meșterilor”³¹.

Orașul trebuie să stimuleze prin toate mijloacele și în mod grabnic talentele „ce vin de jos”. Cei care „dobîndesc merite pentru binele obștesc și care prin noile lor descoperiri și prin talentul lor constituie nu numai un folos, ci și o cinste pentru nobilul oraș”, trebuie să beneficieze de recompense bănești.

Exceptînd colegiul și orașul Tg. Mureș, *Gecse* nu a dat lămuriri amănunțite cu privire la celelalte instituții beneficiare. El s-a mărginit să prevadă că fundația trebuie utilizată exclusiv pentru „promovarea binelui obștesc” și pentru „luminarea rațiunii”.

Gecse nu a dat uitării nici spitalul civil din Tg. Mureș înființat de prietenul și colegul său de luptă, dr. *József Szoyori*. El a prevăzut ca o anumită sumă din succesiune să fie destinată completării salariului medicilor și chirurgilor. A dispus ca în spital să se înființeze o cameră de naștere cu 2 paturi pentru fete. În această cameră fetele vor fi îngrijite gratuit și vor sta sub „ocrotirea legii”. E aproape sigur că atunci cînd a formulat această dispoziție s-a gîndit la rușinea mamei sale și la propria sa copilărie plină de amărăciune.

Care a fost soarta fundației lui *Gecse* ?

În primii 50 de ani, capitalul a crescut potrivit dispozițiilor lăsate, astfel încît 1% din dobinzi s-a destinat întreținerii institutului filantropic. De-a lungul anilor capitalul a crescut din ce în ce mai mult sub forma de împrumuturi, ajungînd în cea mai mare parte la meșteri din regiune și la țărani din împrejurimi. Cercetînd condicele rezultă că foarte mulți țărani romîni din jurul Tg.-Mureșului au obținut împrumuturi din acest fond.

²⁹ Op. cit. p. 36.

³⁰ Op. cit. p. 47.

³¹ Op. cit. p. 41.

Capitalul de bază a realizat suma de 1 milion de fiorini nu în anul 1921, așa cum calculase Gecse, ci încă în 1902. Începând din anul 1903 toate instituțiile îndreptățite și-au primit partea aferentă.

Beneficiile au continuat pînă în anii primului război mondial. După război, ca urmare a schimbării monetare, capitalul de bază s-a micșorat considerabil, iar după conversiunea din 1934 a ajuns la o valoare minimă. De aceea după acest an beneficiarii nu au mai primit nici o sumă.

Gecse a fost un bărbat înțelept. El menționează în testament că îndrumările pe care le dă nu le consideră infailibile, deoarece în răstimp de 100 de ani lumea va progresa foarte mult și „probabil felul de a gîndi de acum se va schimba atunci, iar lucrurile vor avea o altă înfățișare și o altă formă”.³²

În adevăr, după 23 august 1944 poporul muncitor din patria noastră nu se mai afla în pragul revoluției burgheze, ci a depus eforturi ca desăvîrșind cît mai repede sarcinile revoluției burghezo-democrate să poată trece la realizarea măreței opere de construire a socialismului. Noua societate însă nu se mai bazează pe „filantropie”, ci pe dominația clasei muncitoare și a întregului popor muncitor asupra proprietății sociale intrată în stăpînirea lui pentru totdeauna. Dar meritele istorice trebuie apreciate în funcție de perioada respectivă. Tocmai de aceea viața, sincera credință iluministă și dragostea de popor ale lui Gecse constituie unul din cele mai atrăgătoare capitole ale tradițiilor noastre științific naturaliste.

---

³² Op. cit. p. 41.

³³ Op. cit. p. 16.